

UNIVERZITET U SARAJEVU

Ekonomski fakultet

UPUTSTVO ZA PRIPREMU PRIJAVE I PISANJE ZAVRŠNOG RADA

Sarajevo, 2023.

UVODNA RIJEČ

Završni rad predstavlja finalni korak za završetak studijskog programa II ciklusa studija. Izrada završnog rada daje mogućnost studentima da primijene stečena znanja tokom studija te razviju neophodne vještine akademskog pisanja i izvedbe istraživačkog projekta. Istraživački proces predstavlja direktan kanal učenja i metod osposobljavanja studenta za samostalan naučni rad koji odgovara akademskom zvanju koji student stiče nakon uspješne odbrane završnog rada. Izradom i odbranom završnog rada student demonstrira da posjeduje specifična teorijska i praktična znanja iz tematskog područja istraživanja te da posjeduje znanja i vještine u akademskom istraživanju i samostalnom stvaranju novog znanja.

Pisanju završnog rada treba pristupiti s dobro strukturiranim planom i jasnim razumijevanjem očekivanja. Stoga, ovaj dokument pruža smjernice i savjete koje studentima trebaju pomoći u pisanju koherentnog rada koji u konačnici treba zadovoljiti kriterije Ekonomskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu.

S obzirom na to da struktura i sadržaj završnog rada može varirati ovisno o području studija i istraživanja, u Uputstvu se razmatraju ključne komponente završnog rada uključujući pisanje pregleda literature, formulisanje istraživačkog pitanja i ciljeva istraživanja, izbor odgovarajuće metodologije istraživanja te analizu i interpretaciju nalaza istraživanja. Smjernice i tumačenja data u ovom dokumentu ne trebaju se smatrati striktno zadatim. U vezi s tim, studenti se obavezuju da, pored ovog Uputstva, koriste dodatnu referentnu naučnu literaturu, posebno pri dizajnu istraživanja i odabiru istraživačkih metoda i tehnika.

Nadamo se da će ove smjernice studentima biti vrijedan izvor u procesu prijave i pisanja završnog rada i da će pomoći u kreiranju doprinosa znanju koje se očekuje od studenata na II ciklusu studija.

Univerzitet u Sarajevu - Ekonomski fakultet

I SVRHA, CILJ I OBUHVAT ZAVRŠNOG RADA

1. Šta se očekuje u završnom radu?

Svrha izrade završnog rada jeste podučavanje i osposobljavanje studenta za generiranje znanja, kroz provedbu samostalnog i originalnog istraživanja. Cilj završnog rada predstavlja ovladavanje i usavršavanje neophodnih vještina, metoda i tehnika pisanja stručnog, odnosno naučnog rada.

Istraživanje koje student provodi se bazira na stečenim znanjima tokom studija i/ili znanjima iz specifičnih oblasti od interesa, na čijem temelju student treba biti u mogućnosti koncipirati i prezentirati centralno istraživačko pitanje/hipotezu te kroz svoje istraživanje ponuditi odgovor.

Obuhvat istraživanja određen je samom prirodom istraživačkog pitanja, koja nužno treba biti problemska, te metodologijom istraživanja. Za razliku od različitih istraživačkih poduhvata tokom studija, završni master rad predstavlja stvarni „doprinos znanju“ u specifičnoj oblasti. Završni rad nužno predstavlja „odgovor“ na postavljeno istraživačko pitanje u radu, te se na osnovu osnovanosti i kompleksnosti pitanja i primijenjene metodologije u odgovoru na postavljeno pitanje cijeni prihvatljiv obuhvat završnog rada.

Završni rad predstavlja sistematičan pristup analizi problemskog područja koje je definirano istraživačkim pitanjem i odgovora koji proizilaze iz samog istraživačkog poduhvata, a koji odražavaju nova (sa)znanja/spoznaje/rezultate do kojih je student došao tokom svog istraživanja.

Obuhvat istraživanja često je definiran (određen) i elementima izvodivosti istraživanja. Nerijetko postoje ambicije da se istražuju pitanja na koja, zapravo, ne možemo dati valjane odgovore, odnosno davanje odgovora prevazilazi naše kapacitete i mogućnosti ili jednostavno ne postoje dostupni podaci i/ili razvijene metode i tehnika istraživanja koje mogu ponuditi vjerodostojne odgovore. Mogućnost provedbe istraživanja, odnosno „izvodivost završnog rada“, predstavlja ključni preduslov u istraživačkom radu koji treba imati u vidu prilikom koncipiranja samog istraživanja i pisanja prijave završnog rada.

Istraživanje treba biti dovoljno „izazovno“ i razmatrati zahtjevna pitanja i problematiku koja se diskutira u stručnoj literaturi, ali i provedivo na osnovu mogućnosti pristupa i dostupnosti podataka i informacija relevantnih za analizu te, ključno, mogućnosti provedbe odgovarajućih metoda i tehnika koje su uvriježene u literaturi. Zaključci koji se izvode u radu nužno proizilaze iz diskusije i spoznaja, nalaza i rezultata koji se razmatraju u samom istraživanju.

I PRIJAVA ZAVRŠNOG RADA: KONCEPCIJA, STRUKTURA I METODOLOŠKE ODREDNICE

Prijava završnog rada je prva faza u izradi završnog rada i predstavlja dokument koji opisuje temu rada i problem istraživanja, definiira istraživačka pitanja/hipoteze i ciljeve istraživanja te navodi metodologiju koju student namjerava koristiti u istraživanju. Prijava završnog rada se piše na utvrđenom obrascu i obavezno sadrži:

1. naziv teme (naslov završnog rada);
2. obrazloženje teme i pregled literature;
3. svrhu istraživanja;
4. istraživačka pitanja i/ili hipoteze;
5. ciljeve istraživanja;
6. metodologiju istraživanja;
7. prijedlog strukture završnog rada;
8. reference.

1. Naziv teme (naslov završnog rada)

Naslov rada predstavlja temu završnog rada. Tema završnog rada treba da bude jasno, precizno i koncizno formulirana i jasno upućivati na glavni fokus istraživanja. Naslov završnog rada ne bi trebao biti generičan (uopćen). Naprimjer, *Ekonomski rast i konvergencija*, *Poslovno okruženje u zemljama u tranziciji*, *Strateški marketing u bankarstvu sl*. Iz samog naslova završnog rada potrebno je prepoznati ne samo polje istraživanja koje je definirano užom naučnom oblasti već je poželjno da sam naslov (u mjeri u kojoj je to svrsishodno i moguće) upućuje i na:

■ *obuhvat istraživanja*

Kao što je ranije naznačeno, obuhvat istraživanja definiran je predmetom istraživanja, odnosno istraživačkim problemom koji se razmatra. Nerijetko se susrećemo sa istraživanjima koja imaju specifičan fokus koji pobliže određuje obuhvat samog istraživanja, čime se bliže definiraju specifične okolnosti i kontekst samog istraživanja, a koji se mogu vezati za specifičnosti/karakteristike neke zemlje, grupe zemalja ili regije, kao i specifične industrije ili grupe industrija. Osnovanost dizajniranja ovakvog tipa istraživanja ogleda se u teorijskim premisama, konceptualnim postavkama te nerijetko proizilaze iz samog problema istraživanja.

Primjera radi, ukoliko se istraživanje bazira na podacima ili razmatranju specifičnog istraživačkog problema/fenomena koji se vezuje za „specifičnosti“ jedne zemlje, grupe zemalja, regiona, industrije/sektora itd., u naslovu rada se, gotovo u pravilu, navodi i na koga se istraživanje odnosi (npr. naziv države, regiona, firme, industrije, sektora ili slično). Navođenje fokusa u naslovu istraživanja je posebno potrebno ukoliko se dobijeni rezultati predmetnog istraživanja ne mogu generalizirati za populaciju, tj. dobijeni zaključci se ne mogu tumačiti za populaciju već se isključivo odnose na uzorak obuhvaćen u istraživanju.

■ metodologiju istraživanja

Iz naslova rada poželjno je prepoznavanje i vrste istraživanja sa metodološkog stajališta, tj. da li je riječ o eksploratornom, konceptualnom istraživanju, koje se često zasniva na kvalitativnim metodama, ili se radi o istraživanju koje se bazira na kvantitativnim metodama, odnosno na mjerenju i analizi podataka.

Primjera radi, ukoliko se radi o istraživačkom poduhvatu koji se bazira na ekonometrijskoj/statističkoj ili eksperimentalnoj metodi, u naslovu često susrećemo riječ poput „analiza“, „mjerenje“, „utjecaj“, „efekti“, „empirijski nalazi“. Uobičajeno je da ukoliko se istraživanje bazira na testiranju kauzalne (uzročno-posljedične) veze, u samom naslovu rada ističemo „analiza utjecaja...“ ili „...efekti...“.

Isto tako, ukoliko je riječ o kvalitativnom istraživanju, u samom naslovu rada često susrećemo sintagme „studija slučaja“, „pregled literature“, „teorijska razmatranja“. Ako se radi o eksplorativnim i konceptualnim istraživanjima, uobičajeno se u samom naslovu rada usko specificira teorijsko područje/problem koji se razmatra u radu, te često u samom naslovu rada susrećemo sintagme poput „teorijske predstave“, „teorijske osnove“, „teorijske postavke/premise“ ili riječi poput „izazovi“, „kontraverze“, „osnovanosti“, „pouzdanost“ i slično, ovisno o tome šta se tačno propituje u istraživanju.

2. Obrazloženje teme

Obrazloženje teme završnog rada predstavlja sistematičnu diskusiju samog problema istraživanja. U ovom dijelu prijave završnog rada elaborira se osnovanost predložene teme istraživanja te demonstrira detaljno pojašnjenje problemskog područja i svrhe istraživanja. Osnovanost teme istraživanja temelji se, zapravo, na preliminarnom pregledu literature koji uključuje razmatranje i predstavku ključnih teorijskih postavki/premisa i/ili hipoteza na koje se oslanja istraživanje te pregled ranije empirijske literature koje ima za cilj da predstavi dosadašnja saznanja iz predmetne oblasti.

Koncepcija diskusije u ovom dijelu prijave, a koja se zasniva na pregledu literature, nužno treba da demonstrira:

- i) da je student upoznat s ključnim teorijskim i/ili konceptualnim postavkama i premissama koje se dovode u vezu s problemskim područjem i samom temom istraživanja;
- ii) da je student upoznat s radom vodećih autora iz ove oblasti i ključnim temama i doprinosima koji se razmatraju (nužno ne implicira referenciranje svih, već ključnih istraživanja, dok je integriranje novije literature iz predmetne oblasti preporučeno, te je ključno razmatranje specifičnih referenci samo ukoliko može dovesti u pitanje osnovanost doprinosa znanju istraživanja koje se ima namjeru provesti);
- iii) moguće daljnje pravce istraživanja u predmetnoj tematici ili konkretnije šta je svrha i fokus istraživanja koje se namjerava provesti.

Pregled literature, koji je integriran u diskusiju u okviru obrazloženja teme završnog rada, uvodi čitaoca u tematiku istraživanja, upoznavajući ga sa pozadinom i kontekstom istraživanja kroz elaboraciju teorijskog područja i/ili konceptualnim osnovama i/ili poslovnim praksama na koje se istraživanje oslanja. Ključno, diskusija i pregled literature razmatra osnovanost i temelj je za postavljanje istraživačkih ciljeva i pitanja koji se razmatraju u završnom radu. U ovom dijelu se jasno prepoznaju jazovi u postojećoj literaturi i/ili razmatra svrsishodnost produblivanja saznanja u segmentu na koji se fokusira završni rad.

Treba imati na umu da se svrha i daljnji pravac (pravci) istraživanja trebaju temeljiti na, iako preliminarnom, zapravo kritičkom razmatranju ranije (empirijske) literature, s ciljem razvijanja i formuliranja jasnih, konkretnih i svrsishodnih istraživačkih pitanja i ciljeva istraživanja. Razvijanje i koncepcija diskusije u ovom dijelu prijave je vrlo zahtjevan zadatak te ujedno predstavlja i okosnicu samog istraživanja gdje se, sagledavajući raniju literaturu iz predmetne oblasti, prepoznaju nedostaci, jazovi i svrsishodnost produblivanja znanja kroz istraživanje koje se namjerava provesti. S tim u vezi, važno je prepoznati da pregled literature nije puko nabranje ili kataloško uvrštavanje referenci, odnosno ideja, koncepcija, rezultata i zaključaka prethodnih autora, već predstavlja kritičku predstavku i evaluaciju njihovog rada.

■ *Pregled literature i kontekstualizacija istraživanja*

Bitno je imati na umu da u slučaju istraživanja koje ima specifičan fokus (zemlja, grupa zemalja, industrija, firme) u obrazloženje teme istraživanja treba integrirati i diskusiju koja se vezuje za specifičan kontekst istraživanja. Kontekstualizacija istraživanja je bitna ukoliko se istražuje specifičan ili zaseban fenomen koji se može vezati sa specifičnosti zemlje, regije, poslovnog sektora, specifične industrije ili firme, te se rezultati i zaključci koji proizilaze iz istraživanja koje se namjerava provoditi vezuju samo i isključivo za kontekst u kojem se istraživanje provodi. Stoga je bitno obrazložiti osnovanost promatranja i istraživanja specifičnog istraživačkog problema na izabranom uzorku/primjeru.

Treba imati na umu da je, u slučaju da istraživanje ima specifičan fokus, važno razmisliti o sljedećem:

- I) Zašto je bitno istražiti taj fenomen, odnosno šta je specifično za prepoznati problem?
- II) Šta je teorijska pozadina ili poslovna praksa koja se vezuje za prepoznati problem istraživanja s kojim bi čitaoci trebali biti upoznati?
- III) Ko/šta je u fokusu istraživanja – zašto je važno ispitati fenomen na datom primjeru ili kroz **selekciju** zemalja/industrija/firmi?

■ *Pregled literature i metodologija istraživanja*

Pregled literature koji se integrira u prijavu završnog rada treba biti sistematičan i koncizan. S obzirom na to da on predstavlja sistematičan ali preliminarni pregled literature, važno se referirati na istraživanja koja su direktno relevantna i koja predstavljaju teorijsku ili praktičnu osnovu na kojoj se gradi istraživanje u samom završnom radu. S tim u vezi, poželjno je, primjera radi, detaljnije elaborirati naučne radove i empirijska istraživanja čije se teorijske (pret)postavke ili istraživačke metodologije primjenjuju u istraživanju koje se namjerava provesti u završnom radu ili na čijim se osnovama dalje gradi i unapređuje istraživanje.

Ukoliko se namjerava provesti kvalitativno istraživanje, korisno je fokusirati pregled literature na detaljnije obrazlaganje i predstavku metodološkog pristupa ranijih istraživanja koja integriraju kvalitativne metode i tehnike. Jednako, ukoliko je riječ o kvantitativnom istraživanju te ukoliko se predlaže korištenje specifične metode istraživanja ili tehnike, poželjno je detaljnije obraditi empirijske studije koje su koristile iste ili slične metodologije. Na taj način se čitalac upoznaje sa osnovanošću korištenja metodologije koja se predlaže u istraživanju. Ne treba zaboraviti da je moguće u okviru završnog rada graditi doprinos znanju i na metodološkim nedostacima ili slabostima ranijih istraživanja. U tom slučaju diskusija koja se integrira u okviru pregleda literature treba imati specifičan fokus na kritičko razmatranje metodoloških osnova, osnovanosti, nedostataka i/ili nedostajućih znanja koja proizilaze iz metodoloških pristupa ranijih istraživanja. Ovakav pristup istraživanju je iznimno zahtjevan i iziskuje detaljno poznavanje metoda i tehnika u istraživanju.

3. Svrha istraživanja

Prijava završnog rada uvodi čitaoca u materiju i opisuje tematsko područje istraživanja kroz obrazlaganje teme završnog rada, dok pregled literature opravdava svrhu i specifične ciljeve završnog rada koji se navode u samoj prijavi.

Svrha istraživanja predstavlja kratki opis očekivanja, namjere, odnosno konačnog cilja istraživanja koji se želi postići provedbom predmetnog istraživanja. Svrha istraživanja koja se kratko elaborira ujedno upoznaje čitaoca sa ukupnim ili širim obuhvatom i doprinosom istraživanja.

Treba imati na umu da svrha istraživanja predstavlja jasnu formulaciju saznanja, boljeg razumijevanja ili produblivanja znanja u određenoj tematskoj oblasti, a koji proizilaze iz samog istraživanja, odnosno rezultata i zaključaka istraživanja koje se namjerava provesti. Pri opisu svrhe istraživanja korisno je razmisliti o konačnom ishodu istraživanja, a koji proizilazi iz realizacije specifičnih ciljeva istraživanja.

4. Istraživačka pitanja i/ili hipoteze istraživanja

Istraživačka pitanja preciziraju šta se konkretno želi istražiti predmetnim istraživanjem. Istraživačka pitanja predstavljaju jasnu i preciznu formulaciju naučnog fenomena koji se namjerava istražiti. Naučna priroda samog istraživačkog pitanja podrazumijeva da fenomen koji je predmetom istraživanja u završnom radu ima jasno uporište u ranijoj literaturi i oslanja se na postojeće teorijske premise, postavke, hipoteze, praktične koncepte i slično. Istraživačka pitanja mogu reflektirati i istraživanje poslovnih praksi koje se vezuju za postojeće poslovne koncepte.

Formulacija istraživačkih pitanja i/ili hipoteza je iznimno zahtjevan zadatak. Istraživačka pitanja nam pomažu da usmjerimo i odredimo fokus istraživanja i preciziramo konkretan fenomen/problem/hipotezu (tvrdnju) koju namjeravamo analizirati i ispitivati u postupku provedbe istraživanja. Samim tim istraživačko pitanje ne može biti usmjereno na pitanja koja ne zahtijevaju analizu i diskusiju, odnosno nisu problemske prirode. Problemska priroda istraživanja pretpostavlja da nemamo potpuna saznanja o nekom fenomenu koji želimo istražiti, kao ni saznanja o njegovoj važnosti i značaju, opravdanosti ili tačnosti pojedinih tvrdnji/hipoteza i/ili jednostavno postoji osnovanost da se dalje istraži, debatira ili sintetiziraju i integriraju postojeća znanja. Ispravna formulacija istraživačkih pitanja je ključna i omogućava ispravan odabir istraživačkih metoda i tehnika, kao i koncepcije i strukturiranja samog istraživanja.

Pri formulaciji istraživačkih pitanja treba imati na umu da to što zapravo dobijamo odgovorom na istraživačko pitanje predstavlja novo saznanje ili dovodi do produblivanja znanja i boljih razumijevanja određene tematike/problematike koja se istražuje. Stoga se pri formulaciji istraživačkih pitanja polazi od određenih teorijskih ili konceptualnih postavki ili hipoteza, stiliziranih činjenica, empirijskih rezultata (nalaza) i statističkih opservacija. Dakle, uzimaju se u obzir ranija saznanja koja su se razmatrala u okviru pregleda literature kako bismo preciznije odredili fokus i koristi istraživanja koje se namjerava provesti. Istraživačko pitanje, dakle, ne može biti fokusirano na propitivanje stiliziranih činjenica ili polaznih teorijskih postavki ili pretpostavki ukoliko one nisu predmetom debate ili oprečnih stajališta u akademskoj literaturi tako da sintetiziranje (naučnih) činjenica zahtjeva analizu ili kritičku usporedbu i evaluaciju.

Istraživačka pitanja treba promatrati i razumjeti kao pitanja koja su u epicentru samog istraživanja i pitanja koja jasno određuju sam fokus istraživanja. Akademsku prirodu istraživanja određuje sama priroda istraživačkih pitanja. Stoga su istraživačka pitanja:

- **osnovana/utemeljena**, što implicira da proizilaze i naslanjaju se na pregled literature i kritičku evaluaciju dosadašnjih saznanja iz predmetne oblasti ili tematskog područja;
- **jasno i precizno** formulirana tako da čitalac jasno razumije šta se želi istražiti bez potrebe za dodatnim pojašnjenjima;
- **problemske prirode** koja implicira mogućnost ispitivanja ispravnosti ili osnovanosti određenih tvrdnji koje se hipotetiziraju, razmatraju ili debatiraju u akademskoj literaturi. Problemska priroda znači da su pitanja koja se istražuju predmetom argumentirane diskusije i analize, prije nego li puke činjenice¹;
- **kompleksna**, odnosno odgovori na istraživačka pitanja ne mogu implicirati jednostavan odgovor „DA“ ili „NE“, nego zapravo zahtijevaju sintetiziranje i analizu ideja i izvora prije koncepcije odgovora i formuliranja jasnih zaključaka²;
- **izvodiva**, tj. moguće je provesti istraživanje koje će ponuditi odgovore na postavljena istraživačka pitanja imajući u vidu dostupnost podataka, metodološke odrednice i ograničenja te operativne i raspoložive resurse.

5. Ciljevi istraživanja

Ciljevi istraživanja određuju šta je potrebno postići u okviru istraživanja kako bi se dao odgovor na istraživačko pitanje. Ciljeve istraživanja bliže određuju pitanja koja će biti razmatrana i analizirana i/ili daju konkretne smjernice i definiraju specifične pravce samog istraživanja. Realizacija ciljeva završnog rada omogućava realizaciju svrhe i konačnog cilja istraživanja.

Pojedinačni ciljevi, promatrano u cjelini, trebaju biti međusobno komplementarni, a njihova realizacija treba doprinijeti ostvarenju svrhe istraživanja. Pri formulaciji pojedinačnih/specifičnih ciljeva istraživanja treba imati na umu da ciljevi istraživanja trebaju biti **jasni i precizno definirani te izvodivi**. Ciljevi istraživanja trebaju imati jasan fokus te precizirati pristupe u izvedbi istraživačkog procesa i prikupljanju informacija i podataka koji će biti prikupljeni, razmatrani i analizirani u svrhu provedbe istraživanja.

1 Istraživačka pitanja koja se dovode u vezu sa ili podliježu pukoj statističkoj opservaciji i deskriptivnoj statistici nisu problemska *a priori*. Primjera radi, pitanja poput: Da li zemlje u tranziciji bilježe nizak nivo priliva direktnih stranih investicija? Da li dolazi do rasta trgovine BiH sa zemljama EU? Da li mala i srednja preduzeća u BiH bilježe rast produktivnosti? Da li firme u BiH ulažu u IT opremu/istraživanje i razvoj? poželjno je preformulirati tako da pri formulaciji istraživačkog pitanja ili pokušamo razumjeti ili detaljnije objasniti opservirani fenomen koristeći pitanja: Zašto?, Kako? Šta?, te pitanja dovesti u vezu sa ranije elaboriranim teorijskim postavkama i implikacijama ili nejasnoćama koje proizilaze iz empirijske literature.

2 Hipoteze i istraživačka pitanja ne trebaju reflektirati istraživanje etabliranih teorijskih postavki ukoliko one predstavljaju polaznu osnovu samog istraživanja. Naprimjer, ne istražuje se da je „upravljanje marketingom bitan segment strateškog upravljanja preduzećima“, ili da su „investicije važne za ekonomski rast“. Predmetne formulacije predstavljaju bazne teorijske postavke čiju teorijsku osnovanost i bitnost ne dovodimo u pitanje, već na osnovu njih gradimo istraživanje. Dakle, one predstavljaju polaznu osnovu istraživanja.

Strukturiranje i formulacija pojedinačnih ciljeva istraživanja često reflektira i sam postupak i tok istraživanja. Ispravna formulacija pojedinačnih ciljeva u završnom radu omogućava i definiranje jasnog i konzistentnog sadržaja i strukture završnog rada koje u konačnici predstavljaju cjelinu istraživačkog procesa. Treba imati na umu da realizacija pojedinačnih/specifičnih ciljeva vodi izvedbi zaključaka istraživanja koji su povezani sa problemom istraživanja i u konačnici vode ostvarenju svrhe istraživanja.

6. Metodologija istraživanja

Metodologija istraživanja predstavlja jasnu i preciznu elaboraciju metodološkog pristupa te metoda i tehnika koje će biti korištene u svrhu ostvarenja ciljeva istraživanja. Vrlo je važno razumjeti i predočiti osnovanost korištenja predloženih metoda istraživanja. S tim u vezi, potrebno je demonstrirati razumijevanje mogućnosti korištenja širokog spektra metodoloških pristupa i obrazložiti izbor specifičnog metoda. Koji je očekivani ishod primjene selektirane i predložene metode i kako ona korespondira s postavljenim ciljevima istraživanja ključno je pitanje koje treba sagledati. Pri odabiru metoda istraživanja neophodno je sagledati literaturu, s posebnim fokusom na metode i tehnike koje su korištene u relevantnim istraživanjima.

Vrlo je važno razumjeti vezu između svrhe istraživanja, specifičnih ciljeva istraživanja i metodologije istraživanja. Predložena metodologija istraživanja nužno treba biti konzistentna sa ciljevima istraživanja. Kod preciziranja pojedinačnih/specifičnih ciljeva istraživanja uvijek je potrebno sagledati kako će se istraživanje provesti te koji metod omogućava realizaciju postavljenih ciljeva. Osim toga, predloženi metod(e) istraživanja daje jasnu predstavu o izvodivosti istraživanja s obzirom na to da je pri određivanju metode istraživanja neophodno sagledati mogućnosti, raspoložive resurse, ograničenja i druge bitne aspekte operacionalizacije istraživanja koji mogu utjecati na izbor adekvatne metode i provedbe predložene metode istraživanja.

U osnovi prepoznavamo dva bazna metodološka pristupa - kvantitativni i kvalitativni. Kvantitativna istraživanja se oslanjaju na uvriježenu metodologiju koja integriira statističke, matematske i ekonometrijske tehnike i metode pri realizaciji specifičnih ciljeva istraživanja. S druge strane, kvalitativni metodološki pristupi su iznimno heterogeni i različiti po svom obuhvatu i određeni su samom prirodom istraživanja, počevši od sintetiziranja i kritičke evaluacije naučnih činjenica, stručnog debatiranja i argumentiranja određenog problemskog područja koje može involvirati teorijska i konceptualna razmatranja i diskusije pa sve do primjene različitih kvalitativnih metoda koje nam daju mogućnost prikupljanja informacija i podataka te objektiviziranja problema istraživanja i analize informacija koristeći različite tehnike i pristupe.

Uobičajeno je da završni radovi koji su bazirani na kvantitativnim istraživanjima imaju hipoteze. Radovi koji imaju kvalitativni metodološki pristup sadrže istraživačka pitanja dok konceptualni radovi imaju propozicije. Pregledni radovi trebaju rezultirati detaljnim prijedlozima za buduća istraživanja.

Pregled strukture prijave završnog rada

Dio strukture prijave završnog rada	Zahtjevi
Naziv teme	Naziv teme završnog rada treba da bude jasan, precizan i koncizan te jasno upućivati na glavni fokus istraživanja.
Obrazloženje teme	Treba obuhvatiti sistematičnu diskusiju samog problema istraživanja. U ovom dijelu prijave završnog rada elaborira se osnovanost predložene teme istraživanja te pojašnjava problemsko područje i svrhe istraživanja. Osnovanost teme istraživanja treba biti utemeljena na preliminarnom pregledu literature, što uključuje razmatranje i predstavku ključnih teorijskih postavki/premisa na koje se oslanja istraživanje, kao i pregled ranije empirijske literature koja ima za cilj da predstavi dosadašnja saznanja iz predmetne oblasti. U obrazloženju teme potrebno je navesti minimalno 10 referenci.
Svrha istraživanja	Treba obuhvatiti kratki opis očekivanja, namjere, odnosno konačnog cilja istraživanja koji se želi postići provedbom predmetnog istraživanja.
Istraživačka pitanja i/ili hipoteze istraživanja	Treba navesti istraživačka pitanja koja su jasno i precizno formilirana, problemske prirode, kompleksna i izvodiva. Ukoliko istraživanje propituje uzročno-posljedičnu vezu, pored istraživačkih pitanja navode se i hipoteze kao izjave o odnosu između dviju ili više varijabli u istraživanju.
Ciljevi istraživanja	Treba navesti jasne, precizno definirane i izvodive ciljeve istraživanja.
Metodologija istraživanja	Treba predstaviti jasnu i preciznu elaboraciju metodološkog pristupa, uključujući instrumente prikupljanja podataka te metode i tehnike koje će biti korištene u svrhu ostvarenja ciljeva istraživanja.
Struktura završnog rada	Treba predstaviti okvirni sadržaj završnog rada po poglavljima i potpoglavljima.
Reference	Treba obuhvatiti izvore koji su navedeni u obrazloženju teme. Reference se pišu prema Harvardskom stilu citiranja.

II STRUKTURA ZAVRŠNOG RADA

Završni rad na II ciklusu studija treba imati sistematičan i logičan raspored dijelova koji trebaju biti međusobno povezani. Struktura završnog rada obuhvata sljedeće dijelove:

1. Naslov rada (naslovna strana)

Na koricama završnog rada navodi se naslov rada, naziv univerziteta i fakulteta, ime i prezime studenta i datum predaje teksta. Naslov rada treba biti identičan naslovu rada iz prijave završnog rada.

2. Posveta (opciono)

Ukoliko student ima potrebu da se nekome posebno zahvali za pomoć, podršku, razumijevanje i slično, može napisati posvetu. Posveta se piše na praznoj strani.

3. Izjava o autentičnosti rada

Popunjava se propisana forma Izjave.

4. Sažetak

Sažetak predstavlja koncizan prikaz rada i obuhvata obavezno cilj istraživanja, metodologiju istraživanja, nalaze i zaključke istraživanja kako bi se čitaocima dao uvid u rad. Piše se kao jedan paragraf, a obuhvata do 500 riječi. Sažetak se piše nakon završetka pisanja završnog rada na maternjem i engleskom jeziku.

5. Sadržaj

Sadržaj predstavlja numeričko-tekstualni pregled svih dijelova završnog rada.

6. Popis tabela i slika

Ukoliko su u tekstu završnog rada navedene tabele i/ili slike, potrebno je napraviti njihov popis. Popis se pravi odvojeno za tabele i slike. Pod slikama se podrazumijevaju svi grafici, dijagrami, fotografije, mape, crteži i ostali vizuelni elementi. Popis treba sadržavati broj i naziv tabele/slike i broj stranice na kojoj se nalazi tabela/slika u tekstu završnog rada.

7. Popis skraćenica (opciono)

Ukoliko je u tekstu završnog rada korišteno više skraćenica, poželjno je napraviti popis svih skraćenica. Popis se pravi abecednim redom i sadrži popis svih skraćenica i njihovo značenje.

8. Uvod

U uvodu student elaborira kontekst i osnovanost teme istraživanja te pojašnjava problemsko područje istraživanja. Osnovanost teme istraživanja temelji se na preliminarnom pregledu literature koji uključuje razmatranje i predstavku ključnih teorijskih postavki/premisa i/ili hipoteza na koje se oslanja istraživanje te pregled ranije empirijske literature koje ima za cilj da predstavi dosadašnja saznanja iz predmetne oblasti.

Pored toga, u uvodu je potrebno navesti i doprinos znanju koje će biti rezultat provedenog istraživanja. U skladu sa prethodno navedenim, uvod treba sadržavati:

- obrazloženje problema istraživanja;
- kratki pregled dosadašnjih istraživanja;
- svrhu i doprinos istraživanja;
- istraživačka pitanja/hipoteze;
- ciljeve istraživanja;
- metodologiju;
- opis strukture rada (po poglavljima).

U uvodu se mogu iznijeti i objasniti sve informacije koje će pomoći čitaocu razumjeti kontekst istraživanja i istraživačka pitanja kojima se bavi istraživanje. S tim u vezi, uvod može sadržavati relevantne podatke o području istraživanja, trendove koji mogu pomoći u razumijevanju kako su nastala istraživačka pitanja, teorijska razmatranja koja tezu stavljaju u određeni kontekst, rezultate empirijskih istraživanja koja daju određena saznanja o problematici koja se istražuje i sve ono što je relevantno za razumijevanje problema koji se istražuje. U uvodu je neophodno objasniti zašto je tema važna i zanimljiva, postoje li saznanja o temi koja se istražuje te kako istraživanje doprinosi znanju iz oblasti koja se istražuje. Pored istraživačkog pitanja/hipoteza, ciljeva i metodologije istraživanja, dobar uvod sadrži pregled literature o temi i najvažnijim rezultatima te pregled strukture završnog rada.

9. Glavni dio rada: izlaganje tematike

Struktura glavnog dijela završnog rada predstavlja najvažniji, najinventivniji i najzahtjevniji dio u izradi završnog rada. Ovom dijelu završnog rada se treba posvetiti posebna pažnja u diskusijama s mentorom. Glavni dio rada se raspoređuje u dijelove (poglavlja) i tematske (pod)cjeline koje trebaju u konačnici činiti jedinstvenu, logičnu i uzročno-posljedično povezanu cjelinu.

Struktura glavnog dijela je prije svega određena metodološkim pristupom (kvantitativni vs kvalitativni) koji je u fokusu završnog rada. S tim u vezi, oblikovanje strukture završnog rada treba biti u skladu sa istraživačkim pitanjem i specifičnim (teorijskim i empirijskim) elementima koji su potrebni za odgovor na to pitanje. Glavni dio završnog rada uobičajeno obuhvata tri cjeline. To su:

- pregled literature;
- dizajn istraživanja (koncept i struktura istraživanja);
- rezultati istraživanja.

Pregled literature ima za primarni cilj pokazati znanje studenta o području istraživanja, uključujući termine, definicije, teorijski i/ili konceptualni okvir i metode istraživanja, te da je student upoznat s radovima vodećih autora iz oblasti istraživanja. Pregled literature pokazuje da je student upoznat s područjem istraživanja, ali i istovremeno postavlja temelje za analizu koja slijedi u radu. Adekvatno izabrani naučni/stručni izvori koji se koriste za pregled literature trebali bi ukazati na to da su prepoznati jazovi u istraživanju ispravno identificirani i da su postavljena relevantna istraživačka pitanja na koja će odgovori biti dat u narednim poglavljima rada.

Pregled literature može biti sačinjen na različite načine zavisno od fokusa istraživanja i postavljenih istraživačkih pitanja u završnom radu te treba imati logičnu strukturu (bilo po hronološkim, tematskim ili drugim kriterijima). Pregled literature može imati različite fokuse poput fokusa na ishode/nalaze ranijih istraživanja, primijenjene metode istraživanja, teorije, prakse itd. S obzirom na to da završni rad može imati više istraživačkih ciljeva, pregled literature može biti organiziran na različite načine i sistematiziran u jedno ili više poglavlja. Kod završnih radova koji imaju kvantitativna istraživanja fokus pregleda literature će, pored pregleda relevantnih teorija, biti i na ishodima ranijih istraživanja i/ili primijenjenim metodama u istraživanju kako bi se sagledali rezultati ranijih istraživanja te identificirale ključne varijable, načini mjerenja varijabli i metode analize koje su korištene u ranijim empirijskim istraživanjima. S druge strane, ukoliko rad primarno u fokusu ima razmatranje teoretskih postavki, pregled literature će u tom slučaju biti baziran na pregledu teorija koji za cilj može imati utvrđivanje postojećih teorija, odnosa između posmatranih pojava te ocjenu u kojoj su mjeri postojeće teorije istražene. Treba istaći i da se prilikom pisanja pregleda literature treba obratiti pažnja na obuhvat literature te da će broj radova koji trebaju biti obuhvaćeni u pregledu zavisiti od fokusa istraživanja. Kod radova koji su isključivo bazirani na pregledu literature (pregledni rad) obuhvat literature treba biti znatno širi s obzirom na to da takvi radovi u konačnici trebaju rezultirati preporukama za buduća istraživanja. Stoga se kod takvih istraživanja zahtijeva sagledavanje većeg broja naučnih radova, dublje razumijevanje problematike i kritički stav studenta.

10. Dizajn istraživanja (koncept i struktura istraživanja)

U dijelu koji se odnosi na dizajn istraživanja/metodologiju istraživanja potrebno je predstaviti jasnu i preciznu elaboraciju metodološkog pristupa te metoda i tehnika koje će biti korištene u istraživanju u svrhu ostvarenja njegovih ciljeva. Izbor predloženog dizajna istraživanja treba biti adekvatno izabran u skladu s postavljenim istraživačkim pitanjem i ciljevima istraživanja. Zavisno od izbora metodološkog pristupa, kvantitativnog ili kvalitativnog, u elaboraciji ovog dijela završnog rada se navode relevantni dijelovi u kojima se detaljno opisuje način provođenja istraživanja. Kod primjene kvantitativne analize uobičajeno se navodi i opisuje vrsta i veličina uzorka, instrumenti za prikupljanje podataka, procedura prikupljanja podataka te način analize

prikupljenih podataka. S druge strane, kod kvalitativnih metodoloških pristupa, koji su heterogeni, elaboracija metodološkog pristupa se značajno razlikuje zavisno od izabranog pristupa. S tim u vezi, kod izbora kvalitativnog metodološkog pristupa preporučuje se sagledavanje relevantne literature o metodama kvalitativnog istraživanja na bazi kojeg će biti opisani koraci u primjeni metoda istraživanja (studija slučaja, intervju, fokus grupe, analiza sadržaja itd.).

11. Rezultati istraživanja

U ovom dijelu završnog rada predstavlja se najvažniji dio istraživanja, a to su vlastiti nalazi. Rezultati istraživanja se mogu predstaviti na različite načine i varirat će ovisno o tome da li su u istraživanju korištene kvantitativne ili kvalitativne metode. Ako je u radu korištena kvantitativna analiza, rezultate je potrebno prezentirati u tabelama ili grafikonima, dok će u slučaju primjene kvalitativnih metoda istraživanja rezultati uglavnom biti predstavljeni kao sažeci stečenih spoznaja.

12. Diskusija i zaključak

Zaključak predstavlja završni dio rada u kojem se na sistematičan način sažima kompletan rad. Poseban fokus zaključka treba biti na sintezi svih relevantnih spoznaja i nalaza koji su prethodno elaborirani u analitičkom dijelu završnog rada. U okviru diskusije potrebno je povezati nalaze istraživanja sa postavljenim istraživačkim pitanjima/hipotezama. Dijelovi zaključka bi trebali pratiti strukturu završnog rada. U zaključku se u pravilu ne navode reference niti se iznose argumenti koji prethodno nisu obrađeni u radu. U okviru zaključka potrebno je istaći i implikacije istraživanja, ograničenja u istraživanju, kao i preporuke za buduća istraživanja.

13. Reference

Lista referenci je sastavni dio svakog naučnog/stručnog rada. Popis literature treba obuhvatiti samo izvore koji su navedeni u radu. Reference se pišu prema Harvardskom stilu referenciranja.

14. Prilozi

Prilog sadrži dopunski materijal koji nije bitan dio samog teksta, ali može biti od pomoći u pružanju sveobuhvatnijeg razumijevanja problema istraživanja ili se radi o informacijama koje su obimne da bi se uključile u tekst rada (anketni upitnik, ispis iz ekonometrijskih softvera, ilustracije, tabele, grafici i slično). Na kraju rada se navodi hronološka lista priloga i prilažu se pojedinačni prilozi.

Pregled strukture završnog rada

Dio rada	Zahtjevi
Naslov rada (naslovna strana)	Naslov rada treba biti identičan nazivu teme iz prijave završnog rada. Naslovna stranica rada treba biti uređena prema Smjernicama.
Posveta (opciono)	Piše se na praznoj stranici rada.
Izjava o autentičnosti rada	Popunjava se propisana forma Izjave
Sažetak	Treba sadržavati cilj istraživanja, metodologiju istraživanja, nalaze i zaključke istraživanja. Piše se na maternjem i engleskom jeziku kao jedan paragraf. Obuhvat sažetka je do 500 riječi.
Sadržaj	Treba uključiti sve dijelove završnog rada koji su numerirani arapskim brojevima koristeći decimalni sistem.
Popis tabela, slika i priloga	Treba sadržavati broj i naziv tabele, slike i/ili priloga i broj stranice na kojoj se nalazi tabela/slika/prilog u tekstu završnog rada. Popis se navodi odvojeno za tabele, slike i/ili priloge.
Popis skraćenica	Popis se pravi abecednim redom i sadrži popis svih skraćenica i njihovo značenje.
Uvod	Treba sadržavati: <ol style="list-style-type: none"> 1. obrazloženje problema istraživanja; 2. kratki pregled dosadašnjih istraživanja; 3. svrhu i doprinos istraživanja; 4. istraživačka pitanja/hipoteze; 5. ciljeve istraživanja; 6. metodologiju; 7. opis strukture rada (po poglavljima).
Pregled literature	Treba obuhvatiti sistematičan pregled literature u skladu s izabranim fokusom. Može biti podijeljen u više (pot)poglavlja.
Dizajn istraživanja (koncept i struktura istraživanja)	Treba predstaviti jasnu i preciznu elaboraciju metodološkog pristupa te metoda i tehnika koje su korištene u istraživanju u svrhu ostvarenja ciljeva istraživanja.
Rezultati istraživanja	Prezentirati nalaze istraživanja na temelju rezultata primijenjene metodologije u istraživanju.
Diskusija i zaključak	Treba obuhvatiti sistematičnu i konciznu sintezu rada, uključujući problem istraživanja, metodologiju, nalaze i rezultate istraživanja. U okviru diskusije potrebno je povezati nalaze istraživanja sa postavljenim istraživačkim pitanjima/hipotezama.
Reference	Treba obuhvatiti samo izvore koji su navedeni u radu. Reference se pišu prema Harvardskom stilu citiranja.
Prilozi	Treba navesti hronološku listu priloga i priložiti pojedinačne priloge.

Obuhvat završnog rada treba biti od 50 do 70 stranica teksta, ne uključujući listu referenci i priloge. Završni rad treba biti formatiran u skladu sa smjernicama za tehničku pripremu teksta. Rad se predaje u četiri primjerka, meko uvezana, a nakon odbrane rada predaje se pet tvrdo uvezanih završnih radova.

III ETIČKE SMJERNICE

Prilikom izrade završnog rada studenti imaju obavezu provoditi istraživanje i izvještavati o rezultatima istraživanja na etičan način. Pisanje završnog rada, pored znanja o problematici istraživanja i vještina pisanja, zahtijeva i poštivanje najviših etičkih standarda. Bilo koji oblik falsificiranja i plagijata u istraživačkim aktivnostima predstavlja etički prekršaj i narušavanje integriteta istraživačkog procesa. Istraživačka etika stoga zahtijeva da studenti u svim fazama istraživačkog procesa provode svoje istraživanje na pošten način i izbjegnju plagijarizam.

Prilikom provođenja istraživanja i pisanja završnog rada, studenti trebaju posebno razmotriti i slijediti etička pravila i načela koja se odnose, kako slijedi:

- **Informirani pristanak:** Ovaj pristanak se odnosi na obavezu svakog istraživača da osigura da učešće pojedinaca u istraživanju bude zasnovano isključivo na slobodnom pristanku te da učesnici blagovremeno budu upoznati sa temom, svrhom, sadržajem istraživanja, izvorima finansiranja te svojom ulogom i pravima tokom istraživačkog procesa. Informirani pristanak sastavlja se prema svrsi i ciljevima samog istraživanja i ispitanicima koji će sudjelovati u istraživanju.

Prema članu 17. Etičkog kodeksa Univerziteta u Sarajevu, nisu dozvoljena istraživanja koja mogu rezultirati nepotrebnim i neprihvatljivim rizikom ili dovesti do psihičkog i fizičkog povređivanja ljudi, povreda životinja ili okoline, a koje je bilo moguće izbjeći, kao ni podržavanja, podsticanja na činjenje i neprijavlivanje takvih aktivnosti koje provode drugi članovi akademske zajednice. Ukoliko postoji sumnja da planirano istraživanje može dovesti do neke od prethodno navedenih neželjenih posljedica, mentor i kandidat su dužni tražiti i odobrenje Etičkog odbora Ekonomskog fakulteta o provođenju predmetnog istraživanja.

- **Povjerljivost:** Istraživači bi trebali osigurati zaštitu privatnosti i povjerljivosti učesnika u istraživanju. Učesnici trebaju biti sigurni da će njihovi lični podaci i dati odgovori biti povjerljivi i da će se koristiti samo za potrebe istraživanja.
- **Rukovanje podacima:** Istraživači moraju osigurati da se podaci prikupljaju, pohranjuju i analiziraju na siguran način.
- **Krivotvorenje** - U istraživačkom radu neprihvatljivo je svako krivotvorenje (falsificiranje). Prema članu 19. Etičkog kodeksa Univerziteta u Sarajevu, krivotvorenje uključuje svako djelovanje kojim se suprotno načelima naučnog poštenja manipulira objektom, opremom ili postupkom istraživanja sa svrhom da se namjerno podese ili neargumentovano i tendenciozno protumače rezultati naučnog istraživanja.
- **Plagijarizam** - Plagijat je oblik neetičkog ponašanja u istraživanju i sastoji se od namjerne ili nenamjerne upotrebe riječi, ideja, grafika javno dostupnog rada bez

odgovarajućeg referenciranja izvora. Prema tome, svaka upotreba riječi, izraza, ideja ili djela drugih u bilo kojem obliku bez navođenja izvora predstavlja oblik plagijata. Studenti često doslovno prepisuju djela drugih autora bez navođenja izvora ili čak pronalaze gotove radove koje potom prezentiraju kao vlastite, što predstavlja primjer najtežih vidova plagijarizma koji se čine s predumišljajem. Pored toga, studenti često za obradu podataka ili pisanje (dijelova) rada koriste usluge agencija/osoba, što takođe predstavlja vid plagijarizma.

U procesu pisanja završnog rada student konsultuje mnoge izvore o svojoj temi. Ukoliko to rezultira doslovnim preuzimanjem teksta, rezultata, grafikona, slika itd. drugih autora ili parafraziranjem, student je obavezan jasno navesti da je navedeno preuzeo iz drugog izvora te sve korištene izvore navesti u popisu literature na kraju rada. S tim u vezi, neophodno je slijediti smjernice za ispravno referenciranje izvora i izradu popisa referenci.

Na Ekonomskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu korištenje softvera za detekciju plagijarizma predstavlja dio sistema kvalitete. Svi završni radovi provjeravaju se korištenjem softvera za detekciju plagijarizma nakon predaje završnog rada. Nakon provjere završnog rada, mentor i članovi komisije pregledaju dostavljeni izvještaj o plagijarizmu koji je potrebno detaljno pregledati i utvrditi da li postoji preuzet i nereferenciran tekst te iznos similarity indexa. Similarity index ne smije biti preko 20%, tj. završni rad može sadržavati do 20% teksta iz drugih izvora uz ispravno navođenje referenci u tekstu. U iznimnim slučajevima, poput slučajeva kada završni rad sadrži članove pojedinih zakona, mentor može napisati obrazloženje o potrebi citiranja značajnijeg dijela teksta u radu. U takvim slučajevima similarity index ne smije biti preko 30%.

Prema članu 20. Etičkog kodeksa Univerziteta u Sarajevu, svaki oblik plagiranja radova i ideja smatra se povredom Etičkog kodeksa. Svi članovi akademske zajednice koji sudjeluju u naučnoistraživačkom i umjetničkom radu moraju jamčiti za izvornost objavljenih naučnih radova i umjetničkih djela, autorstvo koje im se pripisuje te tačnost i poštenje u prikazivanju i navođenju informacija o porijeklu ideja i navoda kojima su se u radu koristili.

- Izvještavanje o rezultatima: Istraživači imaju odgovornost tačno izvijestiti o svojim nalazima, čak i ako rezultati nisu onakvi kakve su očekivali. To znači da se rezultatima ne smije manipulirati ili krivo predstavljati kako bi se podržao određeni zaključak. Izmišljanje rezultata u naučnom i istraživačkom radu je neprihvatljivo (fabrikacija rezultata). Prema članu 18. Etičkog kodeksa Univerziteta u Sarajevu, pod izmišljanjem se podrazumijeva svako namjerno predstavljanje, širenje i objavljivanje navodnih rezultata naučnog i istraživačkog rada uprkos saznanjima o tome da naučni rad i istraživanje na koje se poziva u stvarnosti nije provedeno.

Za kršenje etičkih načela i pravila predviđene su sankcije, a postupak njegovog utvrđivanja i izricanja sankcije se provodi u skladu sa Statutom Univerziteta u Sarajevu i Etičkim kodeksom.